

**Ivo Budil**

## **Rozhovor s prof. Markem Zvevilem**

*Vážený pane profesore, dovoluji mi nejdříve, abychom Vám poblahopřáli k Vašemu významnému ocenění. Žijete ve Velké Británii a působíte odborně i v řadě dalších zemí, Vaše kořeny jsou však v Čechách. Jaký máte vztah ke svému rodišti? Cítíte se Čechem, Britem nebo snad příslušníkem kosmopolitního společenství vzdělanců?*

Cítím se především Čechem, se všemi radostmi i bolestmi, které to přináší. Ale také jsem doma v Anglii, Holandsku a Francii, kde jsem nějakou dobu žil a žiji, a velmi si vážím občanské kultury a lidí těchto zemí. Paralelně, být příslušníkem kosmopolitního společenství vzdělanců je nádherné – většinou dokážeme překlenout malicherné mezinárodní třenice a hloupé předsudky, které až příliš často figurují v populárním tisku a lidové kultuře. Můžeme si dovolit prodiskutovat podstatu věci, týkající se kultury, politiky, historie, vědeckého výzkumu bez zbytečných předsudků, anebo s jasným vědomím toho, že předsudky nicméně máme; ale nikdy se nesmíme obávat, že nám výzkum ublíží na kariéře nebo ve veřejném životě. V tom spočívá podstata síly vědeckého výzkumu.

*Sledujete českou literaturu, filmovou, výtvarnou nebo hudební tvorbu?*

Rád bych měl více času na hlubší ponoření do současné české kultury. Z modernější literatury mám rád Kunderu, Hrabala, Havla, Klímu (právě jsem dočetl „Moje šílené století“); také se raduji z české poezie, která tak bohatě vystihuje rozmanitost, citlivost a představivost češtiny. Jeden z mých snů je přeložit Romanci pro křídlovku od Hrubína do angličtiny, ale je to téměř nemožný úkol. Také mám rád sbírku poezie

od Seiferta „Nejkrásnější bývá šílená“ a Neumana, zejména Knihu lesů, vod a strání. Není to ta nemodernější poezie, to vím, a to mne mrzí. Film moc nesleduji, nemám k tomu moc příležitostí. Mám rád divadlo, od klasických oper a baletu po současné představení například z Divadla Járy Cimrmana, kde působí bývalý spolužák a kamarád Jan Kašpar. Z výtvarného umění mám velmi rád českou grafiku, která je na světové úrovni. Rád navštěvuji, když pobývám v Praze, malé výstavní síně, většinou s grafikou na Hradčanech a Malé Straně. V hudbě se moc nevyznám; kromě klasické tvorby (v češtině psychologicky a kulturně je to významné, že se tomu říká „vážná“ hudba), mám rád písničky 60. a 70. let, začáteční rockovou hudbu (např. Petr Novák, Olympic), a nepokaženou lidovou tvorbu, například lidovou tvorbu z Valašska a podobných regionů. V určitých situacích se zde jedna o zpěvem vykládané události, doprovázené hudbou, které mi připomínají Illias a Odysseu starých Řeků, a spojují nás s dobou kdy lidé ještě nepsali, ale komunikovali zpívanými příběhy.

***Váš otec, profesor Kamil Zvelebil, byl světoznámým jazykovědcem. Jak jste se dostal Vy k archeologii?***

Když mi bylo tak asi 12 let, šel jsem s otcem v lesích Lužických hor a objevili jsme zříceniny hradu, zarostlého mechem a křovinami, a nic se o něm nevědělo. To byla pro mne velká romantika a vzbudila ve mně zájem o zkoumání minulosti. Trochu později jsem musel na pionýrský tábor, a to se mi vůbec nelíbilo – to kolektivní a umělé veselí, nástupy, pochody, a podobná „buzerace“. Dověděl jsem se však, že jestli se dobrovolně přihlásím na archeologický výzkum, bude se to počítat jako účast na pionýrském táboře. To jsem ihned udělal a zažil jsem potom tři nádherná léta na vykopávkách doktora Hejny nejdříve u Benešova a potom u Náchoda na vykopávkách středověkého hradu Vizmburgu. To byl poslední výzkum, byl červenec 1968 a sovětská armáda (s německo-polskou účastí) strašila svými tanky hned za hranicí. Ta zkušenost mi ale dala trvale zapálení pro archeologický terénní výzkum, a pro archeologickou činnost jako povolání, jedno z mála kde terénní výzkum na čerstvém vzduchu se dá užitečně spojit s intelektuální činností a radostí z vědeckých objevů v pracovně.

***Na Fakultu filozofickou Západočeské univerzity v Plzni jste často přijížděl a Vaše působení a přednášky zde vždy měly značný ohlas. Spolupracujete s českými archeology a můžete uvést příklad nějakého společného projektu?***

Začátkem 90. let jsem dal dohromady projekt ALRNB s kolegy z Prahy, dr. Kunou, dr. Dreslerovou, a dr. Benešem. Projekt by nebyl možný bez podpory a aktivní spolupráce tehdejšího ředitele Archeologického ústavu AV ČR a nyní profesora na Západočeské univerzitě, profesorem Evženem Neustupným. Na projektu se podílela celá řada dalších archeologů, a paleontologů, například doc. Gojda, který v rámci projektu rozvinul leteckou archeologii v Čechách. Projekt trval šest let a i když některé věci bychom dnes provedli jinak, přispěl významně k rozvoji krajinné archeologie v České republice, k lepšímu pochopení vývoje

české krajiny a k lepšímu chápání sídelní historie různých regionů severních a středních Čech od mezolitu až po středověk.

Během posledních pár let jsem prováděl výzkum ve Vedrovicích, na pohřebišti lineární kultury, ve spolupráci s ústavem Anthropos a Moravským zemským muzeem v Brně. Na projektu, podporovaném britskou agenturou AHRC, se účastnili specialisté z České republiky, Anglie a Německa. Jednalo se o podrobnou a mezi-disciplinární analýzu Vedrovických obyvatel z období 5300 před Kristem. Kombinací různých analýz se nám podařilo zrekonstruovat osobní životní historii obyvatel Vedrovic, způsob jejich života, jejich zdravotní stav a další informace, které informují mnohem přesněji než dříve o původu, vývoji, kulturním dědictví a praktickém životě lidu s lineární kulturou. Základní publikace tohoto projektu, vydávaná MZM a ústavem Anthropos, sice už podstatně opožděná, má vyjít během měsíce.

Úspěch naší činnosti ve Vedrovicích mne posunul k tomu, abych se přihlásil o další grant na širší výzkum, kde bych uplatnil stejně interdisciplinární analýzy na řadě kosterních pozůstatků z okruhu raného neolitu v České republice, Maďarsku a Polsku. Účel bylo sledovat dlouhodobý vývoj a změny v biologických a kulturních podmínkách neolitu mezi přibližně 5500 a 4500 před Kristem a porozumět předávání kulturních tradic z jedné generace na druhou a pochopit změny, které tak probíhaly.

Můj druhý plán se týká výzkumu u rybníka Schwarzenberk, původně jezera, u kterého bylo objeveno mezolitické osídlení. Výzkum by proběhl za účasti kolegů z Plzně a Prahy a z několika institucí v Anglii (Sheffield, Hull aj.), ale základní návrh byl plzeňsko-sheffieldská iniciativa. Jedná se o výzkum organických sedimentů, o získání a zachování organických předmětů ze dřeva a možná parohu a kosti, které jsou velmi vzácné a výjimečně ve střední Evropě v mezolitu, dohromady se širším terénním výzkumem v okolí Schwarzenberka.

***Studoval jste na univerzitě v Cambridge u profesora Sira Colina Renfrewa, což je bezpochyby jedna z největších postav světové archeologie. Můžete čtenářům osobnost tohoto vědce přiblížit? Čím byla pro Vás spolupráce s tak výraznou osobností obohacující nebo inspirativní?***

Zde Vás musím trochu opravit. Sir Colin Renfrew byl mým učitelem, když jsem studoval na BA v Sheffieldu. Už tehdy byly jeho přednášky jasné a inspirativní. V Cambridge, kde jsem studoval na Ph.D, jsem si vybral téma mezolit východního Pobaltí a můj „supervisor“ byl Sir Grahame Clark. V koleji Peterhouse, kde jsem byl působil, byl také David Clarke a Ian Hodder, zatímco Colin Renfrew se stal vedoucím katedry archeologie a antropologie. V té době vznikla v Cambridge intelektuálně velmi dynamická situace a bylo mi umožněno využít znalostí a názorů všech těchto předních archaeologů. Colin Renfrew byl vždy výborný učitel, dovedl jasně vyložit situaci a zdůraznit s obdivuhodnou intelektuální přesností podstatu různých problémů. Jeho a moje práce se později zabývaly stejným tématem o neolitizaci a původu Indo-Evropanů po tom, co Renfrew publikoval svoji známou knihu *Archaeology and Language*.

Nehledě na svoje velmi široké znalosti a intelektuální kapacitu, Sir Colin Renfrew zůstal velmi společenským a bezprostředním člověkem s výborným smyslem pro humor, velkým sběratelem moderního umění a obdivovatelem dobrého portského. V roce 1982 jsem organizoval sekci v Minneapolis na sjezdu SAA (Society for American Archaeology). Pozval jsem Colina Renfrew aby byl „discussant“ – ohodnotil na závěr průběh zasedání. Bohužel můj spoluorganizátor zabloudil ve městě během oběda, dohromady s dalšími přednášejícími, tak jsme nemohli začít včas. Pamatuji si jak byl Colin Renfrew nešťastný, protože mu to narušilo plány – pobíhal po stupínku a nadával mi: „Complete cock-up, Zvelebil, complete cock-up“. „Cock-up“ se nedá přeložit do slušné češtiny, ale alespoň mne Renfrew po cambridgesku oslovoval příjmením. Přesto jsem viděl svoji kariéru zruinovanou (a ne jen v ruinách). Ale nakonec se mluvčí dostavili, začali jsme o hodinu později a oslavili výsledek portským, které Renfrew přivezl sebou až z Cambridge. No hard feelings.

***Sir Colin Renfrew byl výrazným představitelem tradiční procesuální školy, která byla od sedmdesátých let minulého století kritizována představiteli postmoderních a interpretativních proudů v archeologii, například Ianem Hodderem. Jak se díváte na tento paradigmatický spor, který v zásadě proběhl ve všech odvětvích věd o člověku?***

Tento spor probíhal velmi živě právě v Cambridge v sedmdesátých a začátkem osmdesátých let. Renfrew byl sociálně orientovaný procesualista, tedy snažil se uplatnit představy o lidském jednání v oblasti společenské struktury a společenském chování jedinců, skupin a komunit. Nešlo mu tolik o vědecky přesné a statistické uplatnění různých matematických modelů a hypotéz na archeologických pozůstatcích materiální kultury. Tento tvrdší přístup v rozvoji procesuální archeologie uplatňoval David Clarke. Ian Hodder také začal jako procesualista, ale později importoval celou řadu postmoderních sociologů a filozofů do archeologie a uplatňoval jejich postoje a závěry na interpretaci archeologických materiálů. To představovalo revoluční radikalismus mladší generace, vývoj, který ještě nebyl pořádně zpracován ze sociologické a společensko-politické perspektivy.

Dohromady to vše vytváří zajímavou diskusi, ale v podstatě jde o zbytečný spor. Jedná se o to, podstatu a charakter archeologických materiálů a jejich informační kapacitu určit a popsat a vysvětlit lidské chování a jednání. Problém je v tom, že lidské jednání je tak složité a rozmanité, že ani procesuální ani postmoderní archeologie není toho výlučně schopna. Není náhodou, že procesualismus se zaměřoval hlavně na tafonomii archeologických předmětů a ekonomii a ekologii lidského chování. Tyto aspekty lidské existence, více než jiné, se dají podrobit přesným analýzám a statistickému zpracování podle určitých modelů. Umožňují nám dojít s poměrně vysokou pravděpodobností k objektivně správným závěrům. Jsou jiné aspekty lidského chování, zejména v oblasti společenských struktur, vztahu a identity, kosmologie a rituálu, komunikace a předávání znalostí, které nelze podrobit statisticky přesným metodám, nebo aby se mohly uplatnit, musí se archeologické informace až absurdně zjednodušit, což často vyústí do velmi prostých a všeobecných

závěrů. Zde může docházet jen k interpretaci archeologických materiálů, které nemusí být úplně správné a nedají se statisticky ohodnotit – a na to právě je zaměřena postmoderní archeologie. Postmoderní, interpretativní archeologie tudíž oslovuje jiné problémy lidského jednání, snaží se je vyřešit jiným způsobem, a často dochází k zajímavým, ale méně spolehlivým výsledkům. Není náhodou, že zatímco procesuální archeologie se zaměřuje na lidské chování, postprocesuální archeologové se zajímají o lidské jednání – kladou otázky o motivaci, důvodech a představách, které přiměly osoby v minulosti jednat tak, jak jednaly. Oba přístupy mají v archeologii uplatnění, a nejlépe je zkombinovat dohromady v rámci širšího, interdisciplinárního výzkumu.

***Můžete nyní pro naše čtenáře stručně přiblížit Vaši vědeckou práci?***

Moje vědecká práce prošla několika fázemi. Začínal jsem jako ekologicky a ekonomicky zaměřený procesualista. To bylo zčásti jako reakce proti kulturně historické archeologii a archeologické typologii, přístup, který ještě přežívá v určitých částech střední Evropy. V průběhu toho ekologicko-ekonomického výzkumu jsem si uvědomil základní význam širšího využívání krajiny prehistorickým obyvatelstvem, a klíčovou důležitost získat co nejúplnější informace o historii lidského osídlení krajiny v průběhu minulosti. To mne zavedlo ke krajinné archeologii a jejímu rozvoji. Nejdříve jsem pracoval ve Finsku, Irsku, Skotsku a posléze v České republice.

V posledních letech nastal přesun od archeologie věcí k archeologii člověka. Krajinná archeologie odhalila strukturu lidského osídlení v krajině. Ta odráží strukturu společnosti a jejich komponentu: jedinců, komunit, a širších společenských celků. Zaměřil jsem se na bio-sociální archeologii, kde jedinec hraje zásadní roli jako biologická schránka na předání informací, znalostí a kulturních tradic a jako kulturně informovaný člověk určuje strukturu společnosti na základě svých znalostí. Ty se potom odrážejí v krajinné archeologii a bio-sociální archeologii. Život jednotlivých lidí v prehistorii hraje klíčovou úlohu v tak chápaném průběhu minulosti. Vedrovický výzkum se právě vztahoval k uplatnění tohoto biosociálního přístupu k minulosti. Neznáme jména našich předků, ale s moderní analytickou technologií můžeme zjistit většinu jejich osobních životních podmínek: archeologicky, můžeme zrekonstruovat jejich osobní biografie.

***Velkou pozornost věnujete studii mezolitu, což je období, které je českou odbornou i laickou veřejností často chápáno jako jakýsi nevýrazný předěl mezi mnohem barvitějšími epochami, paleolitem a neolitem. Není to podceňování této etapy? Čím byla pro pravěk Evropy důležitá?***

Mezolit je v České republice velmi podceňovaný. To je částečně výsledek historie výzkumu a částečně následek historického vývoje přírodního prostředí České republiky.

Mezolit v evropském měřítku byl čas velmi efektivní technologické inovace – nový systém výroby kamenných nástrojů, vznik broušených kamenných sekýrek, rozšíření keramiky do Evropy, vývoj transportu – sáněk, lyží a loděk – a vývoj rybářské výbavy:

rybářský háček, rybářská síť a mnoho dalších technologických pokroků spadá do mezolitu. Mezolit také určuje nový pohled na svět, novou kosmologii, která je patrná v prvních pohřebištích (v paleolitu Evropa pohřebiště neměla), na skalních malbách a rytinách a na ozdobených artefaktech s kosmologicky významnými rytinami. Mezolit je také první období, kdy se zkulturuje přírodní prostředí kácením lesů a udržováním prostředí, které umožnilo rozmnožování a kontrolování určitých zvířat a rostlin, které dále vedlo k jejich domestikaci: dnes víme ze studia DNA, např., že divoké prase (*Sus scrofa ferus*) bylo ochočeno ve třech různých regionech Evropy, a nejen v západní Asii. Mezolit, poprvé v prehistorii Evropy, představuje jednotnou kulturní a společenskou tradici udržovanou rozsáhlými kontakty, které probíhaly mezi Skandinávií a Středomořím, mezi Británií a Balkánem. Komunity lovců-sběračů o sobě věděly a vyměňovaly si informace – archeologicky to vidíme z baltského jantaru, nalezeného na Balkáně, ze středomořských mušlí nalezených v Německu a Pobaltí apod. V tom smyslu mezolit představuje první mezinárodní společnost, kterou v evropské prehistorii známe.

V České republice má mezolit dva problémy. Lidé mezolitu zakládali svá sídliště hlavně podél řek, jezer a mořského pobřeží, protože tak vyvinuli efektivní technologii na lovení ryb, vodního ptactva, a mořských savců. Lidé mezolitu používali nejen kamenných nástrojů, ale také ve velké míře výrobků z parohu a kosti, které se zachovávají jen v anarobických podmínkách – tedy bez přítomnosti kyslíku. V Čechách takových mikroprostředí je velmi málo a nelze najít mnoho vodních lokalit, které nebyly kulturně pozměněny vývojem krajiny zejména od středověku. V tom leží význam výzkumu u rybníka Schwarzenberk. Může to být jedno z mála míst, kde lze objevit rozmanitý mezolitický materiál, zachovaný v anarobických podmínkách v jezerním bahně nebo ve vodě. To by způsobilo malou revoluci v našem chápání mezolitu střední Evropy.

***Ve Vaší přednášce na posluchače velmi zapůsobil Váš interdisciplinární záběr, který se projevil jak oblastí teorie, tak metodologie. Je toto cesta, kterou by se měla archeologie jednadvacátého století ubírat?***

Ano. Člověk je biologický a kulturní tvor a zpětné vazby, které existují a dynamicky se vyvíjejí mezi lidskou biologií a kulturou představují to nezajímavější jádro archeologického výzkumu empiricky a metodologicky a také teoreticky v rámci chápání role člověka v přírodě a porozumění lidské činnosti ve vytváření svého vlastního kulturního prostředí. Zdraví a biologická kondice jednotlivců a komunit, demografie populace, to vše má vliv na kulturní aktivitu, předávání informací a znalostí z jednoho pokolení na druhé a na změny, které se přitom vytvářejí. Pohyb jednotlivců nebo komunit, které již dnes můžeme biochemicky určit a porovnat s archeologií materiální kultury, má podobný vliv na předávání kulturních znalostí. Zpětně, kulturní prostředí vytváří podmínky, které lidem prospívají nebo škodí. Usedlý způsob života a blízký styk s ochočenými zvířaty zvyšuje výskyt epidemií a některých jiných nemocí. Na druhé straně, domácí zvířata a rostliny zlepšují přístup k potravinám, i když ne vždy kvalitu stravy. V tom nejširším měřítku,

interdisciplinární přístup má význam pro chápání identity prehistorických komunit a pro přesnější a pravdivější chápání „archeologické kultury“ jako antropologický a sociologický, ne kulturně historický koncept. Lidské geny, lidská řeč a lidské znalosti často pocházejí z různých soudků – a to vytváří příběhy lidí v prehistorii i historii mnohem zajímavější, než jsme se doposud domnívali.

***Vážený pane profesore, děkujeme Vám za Vaše odpovědi a těšíme se na další plodnou spolupráci.***